

O. Є. Корхова

МІСЦЕ І РОЛЬ С. А. ПОДОЛИНСЬКОГО В ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ XIX СТОЛІТТЯ

Національно-візвольний рух будь-якого народу завжди базується на національній ідеї. Це та духовна основа, яка цементує його, забезпечує широку підтримку народних мас та визначає майбутній суспільний розвиток. В українського народу утвердження національної ідеї — жити вільно на власній землі у своїй суверенній державі, дотримуватися традицій, сповідати свою віру, плекати рідну мову, культуру — розтяглося на довгі століття боротьби й поневірянь.

Особливо активізувався рух за українське національне відродження у XIX ст., яке було позначено зростанням суперечностей в умовах утвердження капіталістичної системи господарства. Активними учасниками національного руху були представники української інтелігенції М. Костомаров, Т. Шевченко, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Павлик, М. Старицький, С. Подолинський, П. Чубинський, І. Франко та ін. Всіх їх єднала українська національна ідея, віра у національне визволення українського народу, патріотичні почуття до України.

Сергій Андрійович Подолинський в історії українського національного руху 70–80-х рр. XIX ст. займає значне місце. Знайомство з його біографією, творчістю, науковим доробком, спогадами про нього видатних діячів суспільно-політичної думки того часу, архівними джерелами свідчить, що це був видатний український вчений, мислитель, революціонер, громадський діяч, активний учасник українського національного руху. Проживши коротке, трагічне життя, С. Подолинський залишив нашадкам ряд наукових праць з питань філософії, економіки, соціології, медицини, природознавства, де обстоював і висловив уперше ідеї, які не втратили свого значення й сьогодні. Найвідоміші з них: “Про багатство та бідність”, “Про хлібороб-

ство”, “Ремесла та фабрики на Україні” та ін., в яких він розробив теорію “громадівського соціалізму”, яка ґрунтувалася на національних традиціях українського народу.

В історичній літературі є чимало наукових праць, присвячених історії українського національного руху у XIX ст., в основі якого було національне визволення українського народу, досліджена діяльність активних учасників українського національно-визвольного руху. Проте залишається маловивченою роль С. Подолинського як подвижника українського національного руху, активного учасника громадівського руху, його діяльність щодо поширення національної ідеї, формування національної свідомості, робота у Південно-західному відділі Російського географічного товариства, створеного з ініціативи Київської громади, діяльність в еміграції та ін. Адже, як зазначав М. С. Грушевський у науковій збірці “З починів українського соціалістичного руху”, С. А. Подолинський заслужив одне з найбільш почесних місць в історії українського життя. Хоча і сьогодні вивчення його наукового доробку є проблемою для дослідників. Складність вивчення життя й творчості С. Подолинського полягає не лише у багатогранності постаті вченого, активного громадсько-політичного діяча, а й у виробленні наукових підходів до осмислення його спадщини, у важкодоступності багатьох його наукових праць, листів, документів. Адже більшість наукових праць С. Подолинського була опублікована за життя автора у 70–80-х рр. XIX ст. лише за кордоном. У радянські часи (аж до 1990 р.) не було жодної публікації його творів. Постать Сергія Андрійовича зовсім оминали або досліджували життя, наукову та громадську діяльність, участь в українському національному русі вченого обережно. Крім того, коло джерел, якими досі користувалися дослідники життя та діяльності С. Подолинського, було вкрай обмежене.

Лише на початку 1990-х рр. почали перевидавати окремі праці С. Подолинського в Україні (Л. Корнійчук, С. Злупко, М. Кратко), в Росії (В. Чесноков, П. Кузнецов), в Канаді (відомий історик української діаспори Роман Сербин). Останнім часом з'явилася можливість використовувати епістолярну спадщину подвижника українського національного руху другої половини XIX ст. Опубліковані листи С. Подолинського, особисті документи розкривають багатогранність інтересів

ученого, висвітлюють еволюцію його світогляду, знайомлять із духовним світом, оточенням, в якому він жив, громадсько-політичною та науковою діяльністю [1].

Першим біографом С. Подолинського можна вважати М. Грушевського. Під його керівництвом у 1922 р. у Відні було видано збірку матеріалів про український національний та соціал-демократичний рух, в якій опубліковані наукові праці С. Подолинського: “Людська праця і єдність сили”, “Соціалізм, нігілізм та тероризм”, програма часопису “Громада”, спогади про С. Подолинського, його листи до К. Маркса, а також листи Ф. Енгельса до К. Маркса з приводу праці українського вченого про сонячну енергію. Ця збірка зберігається у Центральному державному історичному архіві України (фонд М. Грушевського) [2].

Сергій Андрійович Подолинський народився 19 (31) липня 1850 р. у селі Ярославці Звенигородського повіту Київської губернії в родині великого землевласника — урядовця, відомого поета Андрія Івановича Подолинського і його дружини Марії Сергіївни, уродженої княгині Кудашової. На 17-му році життя С. Подолинський вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету. Наполегливе засвоєння С. Подолинським знань у Київському університеті (1867–1871), зумовлене непересічними інтелектуальними здібностями, не перешкоджало йому зблизитися з революційно настроєною студентською молоддю та включитися в український національний рух.

Як відомо, у 60-ті рр. XIX ст. українська демократична інтелігенція почала гуртуватися у громади, яких єднала українська національна ідея, віра у можливість досягнення національного самовизначення, любов до рідної землі, гордість за багаті духовні надбання українського народу. Громади займалися переважно проведенням культурно-освітніх заходів, продовжуючи традиції першої української громади, створеної у 1859 р. у Петербурзі колишніми членами Кирило-Мефодіївського товариства. Сергій Подолинський увійшов у групу радикального спрямування Київської громади, проводив заняття у недільних школах, постійно виступав на студентських сходках, читав реферати. Він не міг уникнути впливів таких визначних “громадівців”, як Володимир Антонович і Михайло Драгоманов.

Постійно відвідував науковий гурток відомого економіста, популяризатора економічного вчення К. Маркса, члена Київської громади М. Зібера [3]. У січні 1871 р. С. Подолинський брав участь у роботі в Петербурзі нелегального студентського з'їзду, де встановив зв'язки у майбутніми “чайковцями”, які підтримував до кінця життя [4].

У 1871 р. С. Подолинський відмінно закінчує навчання, діставши ступінь кандидата природничих наук. Далі майбутній вчений виїжджає за кордон для продовження навчання та ознайомлення з суспільно-політичним життям Європи, хоча в офіційних документах від'їзд мотивувався лікуванням, що також було правдою. Виїхавши за межі Російської імперії, С. Подолинський поїхав до Львова, де познайомився з українською молоддю з Галичини, січовиками і, зокрема, з Остапом Терлецьким, з яким організував видання літератури українською мовою. Він буває у Відні, Парижі, але зупиняється у Цюриху, де мешкало багато емігрантів з Росії. У Цюриху він знайомиться з російським соціалістом-теоретиком П. Лавровим, стає його найближчим помічником у виданні журналу “Вперед”. У цей період С. Подолинський виявив організаційні здібності щодо згуртування російської студентської молоді, яка навчалась у Швейцарії, стараннями Сергія Андрійовича російське студентство ознайомилось з українською літературою, зокрема з творами Т. Г. Шевченка, влаштовує вечір пам'яті Т. Г. Шевченка. Крім того Сергій Андрійович відвідує лекції з філософії, бере участь в екскурсіях на промислові підприємства, записується на літній семестр медичного факультету Цюрихського університету, досліджує дію гемоглобіну у вуглеці та осаду азоту в крові. Це дослідження є першою науковою працею вченого.

У травні 1874 р. він повертається в Україну, бере активну участь в українському національному русі. У селі Ярославці, без дозволу влади, С. Подолинський відкрив на свої кошти школу-лікарню, де приймав іноді понад 50 хворих щоденно з 40–50 навколошніх сіл, а вечорами проводив заняття у школі. Тут він почав збирати матеріал для своєї майбутньої книги про санітарний стан, гігієну сільського населення України. С. Подолинський проводить роботу по створенню української соціально-демократичної партії, влаштовує у своїй київській

квартири сховище нелегальної літератури. Разом із Ф. Вовком, Ф. Винниченком, П. Житецьким та ін. С. Подолинський бере активну участь у роботі Київської громади, відвідує її засідання. Громадівці, як відомо, займалися не тільки політичною діяльністю — вони, наприклад, збиралі кошти на влаштування друкарні в Женеві, працювали над складанням українського словника, з приводу якого С. Подолинський писав В. Смирнову: “Без словника, підручників і етнографічного знання народу неможливе не лише видання революційних книг та журналів, але навіть скільки-небудь тямуща усна пропаганда” [5]. Після Ємського указу С. Подолинський знову виїжджає з України, де разом з О. Терлецьким у Відні організовує видання перших соціалістичних брошуру українською мовою.

З 1875 р. Подолинський почав активно займатися журналістикою. Вивчаючи згідно з орієнтацією створеного за ініціативою Київської громади Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, членом якого він став у грудні 1874 р., історію, етнографію, статистику, археологію, Сергій Андрійович активно шукає модель майбутнього суспільного розвитку України. У цей період відвідував Галичину, Закарпаття, Балканські країни. Свої подорожні враження він описав на сторінках газети “Київський телеграф”, звертаючи при цьому увагу на різні сторони життя українського населення: мову, побут, питання здоров'я селян тощо.

Поряд з революційною і громадською діяльністю С. Подолинський, як і раніше, займався науковою працею. Зберігся диплом Бреславського (тепер Вроцлавський) університету, отриманий ним у 1876 р., після захисту докторської дисертації на тему: “Розщеплення білків ферментами підшлункової залози”. Опонентами на його захисті були П. Грютцнер та П. Ерліх (один із засновників імунології та хіміотерапії, лауреат Нобелівської премії). Свою дисертацію С. Подолинський захищав німецькою мовою, хоча відомості про неї відсутні навіть у бібліографічному покажчику Н. Садилової, у якому міститься перелік дисертацій та монографічних досліджень з медицини, написаних іноземними мовами протягом XV–XIX ст. [6]. Дисертація була опублікована окремою книгою. Отримав С. Подолинський диплом лікаря й у Росії, для чого йому довелося скласти іспити на медичному факультеті Київського університету [7].

Наприкінці 1870-х рр. Сергій Подолинський зблизився з М. П. Драгомановим. Почалося їх творче співробітництво. У 1880 р. вони разом з М. Павликом почали видавати в Женеві часопис “Громада”. У першому номері була опублікована програма часопису, складена М. Драгомановим, С. Подолинським, М. Павликом. У програмі, що стала значним кроком у розвитку соціал-демократичної думки в Україні, викладені політичні, економічні й культурні прагнення видавців: рівноправність незалежно від майнового стану, раси, національності, свобода слова, науки, товариств. Україна майбутнього уявлялася їм, як добровільне об’єднання громад, які надалі об’єднуються у федерацію громад України; передача народові, організованому у громади, землі, заводів і засобів виробництва. В культурно-освітній справі проголошувалися розвиток науки, відділення церкви від держави та ін.

У 1880 р. програма часопису “Громада” була надрукована також французькою мовою у третьому томі “Історії соціалізму”, англійською мовою “Програму” було видано у США в “Анналах Української вільної академії наук” [8]. У тому ж році програма була привезена С. Подолинським в Україну, була схвалено зустрінута прогресивною українською інтелігенцією і вороже — представниками офіційної влади.

У “Тромаді” в 1881 р. С. Подолинський опублікував свої останні праці: “Громадський рух в Англії і Ірландії”, “Перегляд громадівського руху в Західній Європі”, “Громадівство і теорія Дарвіна”, в яких першим в українській літературі висвітлює історію соціалістичного руху в ряді країн, захищає соціалістичні погляди. С. Подолинський був переконаний у перевазі “громадівства” над приватною власністю і засуджував експлуатацію однієї людини іншою. Разом з тим він не схвалював примусового соціалізму й не відкидав можливості приватного господарства, але без найманої праці.

Останні роки своєї діяльності вчений невтомно працював для свого народу, вболівав за його долю. Він разом з М. Драгомановим і М. Павликом видавав журнал “Громада”, а також у скрутний час фінансував український національний рух. Сергій Андрійович Подолинський був людиною європейського складу. Такою він хотів бачити й свою Батьківщину, на цьому ґрунтувалися і його наукові дослідження.

Джерела та література

1. Сергій Подолинський. Листи та документи / С. Подолинський; [упоряд. : Р. Сербин, Т. Слюдикова] // Центральний державний історичний архів України, м. Київ. — К., 2002. — 422 с.
2. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і женевський соціалістичний гурток. Відень, 1922 / М. Грушевський // Центральний державний історичний архів України. — ф. 1235 (фонд М. Грушевського). — оп. 1. — спр. 232.
3. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов. — Львів, 1889. — С. 186.
4. Рудик М. П. С. А. Подолинський у революційно-народницькому русі 70-х років XIX ст. / М. П. Рудик // Український історичний журнал. — 1966. — № 7. — С. 120.
5. Слюдикова Т. Б. Джерела до біографії С. А. Подолинського / Т. Б. Слюдикова // Архіви України. — 1991. — № 5–6. — С. 45.
6. Чесноков В. С. Сергей Андреевич Подолинский. 1850–1891 / В. С. Чесноков. — М. : Наука. — 2006. — С. 104.
7. Російський Державний історичний архів в Санкт-Петербурзі. — ф. 1653. — оп. 1. — спр. 27. — л. 2,4.
8. Чесноков В. С. Сергей Андреевич Подолинский. 1850–1891 / В. С. Чесноков. — М. : Наука. — 2006. — С. 131.

Анотації

Корхова О. Е. Место и роль С. А. Подолинского в истории национально-освободительного движения XIX столетия.

В статье исследуется вклад выдающегося украинского ученого С. А. Подолинского в развитие украинского общественно-политического движения второй половины XIX столетия. Особое внимание уделено его участию в деятельности украинских громад, работе в Юго-Западном отделе Российской географического общества и деятельности по сохранению украинского национального движения за рубежом.

Khorhova O. E. The place and the role S. A. Podolinskogo is In history of national liberation motion of 19th century.

In article the contribution of outstanding Ukrainian scientist S. A. Podolinskogo to development of the Ukrainian political movement of second half XIX century is investigated. The special attention is given its participation in activity of the Ukrainian bulks, work in Southwest department of the Russian geographical society and activity on preservation of the Ukrainian national movement abroad.